

Agnieszka Strzelecka

Politechnika Koszalińska

OCENA ZRÓŻNICOWANIA DOCHODÓW GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE W LATACH 2004-2008 – UJĘCIE REGIONALNE

Streszczenie: Podstawowym celem niniejszego opracowania jest ukazanie zmian, jakie nastąpiły w wielkości dochodów uzyskiwanych przez towarowe gospodarstwa rolne w Polsce w latach 2004-2008. Badaniu poddano średni roczny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego oraz wysokość średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej, również w ujęciu regionalnym. W pracy wykorzystano dane empiryczne pochodzące z Polskiego FADN.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, dopłaty do działalności operacyjnej.

1. Wstęp

Gospodarstwa rolne są grupą podmiotów gospodarujących w specyficznych warunkach. Dochody uzyskiwane z prowadzonej przez nie działalności są szczególnie uzależnione od sezonowości produkcji, warunków atmosferycznych oraz wielu innych czynników, które wpływają na zmienność dochodów w czasie. W większości gospodarstw dochód z gospodarstwa rolnego jest jednocześnie dochodem gospodarstwa domowego rolnika i często pracę na rzecz gospodarstwa wykonują członkowie gospodarstwa domowego. Trudno jest więc o rozdzielenie celów działania gospodarstwa rolnego jako przedsiębiorstwa od celów działania gospodarstwa domowego rolnika. Należy również podkreślić, że rolnicy są w Polsce największą grupą beneficjentów środków pochodzących z dotacji unijnych, co w zróżnicowany sposób wpływa na ich funkcjonowanie. W Polsce sektor rolny ma bardzo duże znaczenie zarówno społeczne, jak i gospodarcze. Obszary wiejskie stanowią ponad 90% powierzchni całego kraju, z czego więcej niż 50% to użytki rolne. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego ludność zamieszkująca tereny wiejskie w 2008 r. stanowiła 38,8% ogółu ludności Polski. W związku z tym uzasadnione wydaje się podjęcie badań dotyczących dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa rolne w Polsce.

Podstawowym celem niniejszego opracowania jest ukazanie zmian, jakie nastąpiły w wielkości dochodów uzyskiwanych przez towarowe gospodarstwa rolne

w Polsce z prowadzonej przez nie działalności w latach 2004-2008. Dla osiągnięcia założonego celu badaniu poddano średni roczny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego oraz wysokość średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest pojęciem wprowadzonym przez FADN i stanowi jedną z kategorii możliwych do osiągnięcia przez gospodarstwa rolne nadwyżek ekonomicznych¹. Jest to wartość dodana netto pomniejszona o koszt zewnętrznych czynników wytwórczych i powiększona o granty i subsydia do inwestycji. W rachunku tym nie uwzględnia się opłat za pracę rolnika i jego rodziny oraz kosztu kapitału własnego wniesionego do gospodarstwa [Goraj, Mańko 2009, s. 75-76]. Analizę rozszerzono o porównanie dochodów z rodzinnymi gospodarstwami rolnymi w poszczególnych regionach Polski. Aby osiągnąć założony cel, przeprowadzono kwerendę literatury, zastosowano metodę prezentacji oraz oceny zgromadzonych danych, wykorzystując podstawowe narzędzia statystyczne (wskaźniki tempa zmian, wskaźniki struktury).

2. Źródła danych i metodyka badań

Badaniu poddane zostały gospodarstwa rolne w Polsce prowadzące rachunkowość rolną w latach 2004-2008². W pracy wykorzystano dane empiryczne pochodzące z Polskiego FADN (*Farm Accountancy Data Network*). FADN jest europejskim systemem zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych. W Polsce obsługę tego systemu oraz nadzór nad nim sprawuje Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy. FADN gromadzi dane dotyczące gospodarstw towarowych, które mają zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej rolnictwa. Za takie uznaje się gospodarstwa rolne, mieszczące się w grupie gospodarstw wytwarzających w danym regionie FADN lub kraju członkowskiego co najmniej 90% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM)³.

W opracowaniu wykorzystano ponadto dane regionalne dotyczące gospodarstw rolnych. Zgodnie z przyjętą przez FADN klasyfikacją Polska podzielona została na 4 podstawowe regiony: Pomorze i Mazury, Wielkopolskę i Śląsk, Mazowsze i Pod-

¹ Do kategorii nadwyżek ekonomicznych zalicza się: dochód pieniężny, nadwyżkę bezpośrednią z działalności, nadwyżkę bezpośrednią gospodarstwa rolnego, wartość dodaną, wartość dodaną brutto gospodarstwa rolnego w cenach rynkowych, wartość dodaną brutto gospodarstwa rolnego według kosztów czynników produkcji, wartość dodaną netto gospodarstwa rolnego według kosztów czynników produkcji oraz dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (kategoria FADN). Więcej na ten temat: [Goraj, Mańko 2009, s. 75-76].

² W danych FADN za lata 2004-2005 nie uwzględniono gospodarstw rolnych posiadających osobowość prawną.

³ Standardowa nadwyżka bezpośrednia (SGM) jest nadwyżką wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji. Do obliczeń przyjmowane są średnie z trzech lat odpowiedniego okresu, na podstawie uśrednionych danych rocznych z danego regionu, tak by wyeliminować wpływ zmian produkcji lub cen produktów i środków produkcji [Goraj, Mańko, Osuch, Płonka 2009, s. 8].

lasie, Małopolskę i Pogórze. Pomorze i Mazury to region, w którym zlokalizowana jest większość wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, które powstały w wyniku restrukturyzacji byłych państwowych gospodarstw rolnych. Ponadto dla tego regionu charakterystyczne są indywidualne gospodarstwa rodzinne o stosunkowo dużej powierzchni (15-20 ha). Podobne cechy reprezentuje region Wielkopolska i Śląsk, który charakteryzuje się dobrze rozwiniętym rolnictwem oraz znacznym udziałem dużych gospodarstw rolnych, które powstały po restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych. Z kolei większość gospodarstw rolnych funkcjonujących w regionie Mazowsze i Podlasie stanowią rodzinne gospodarstwa indywidualne o stosunkowo niskich nakładach pracy i kapitału [Stola 2004, s. 10-15]. Natomiast charakterystyczną cechą regionu Małopolska i Pogórze jest duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych. Na tym obszarze funkcjonują przede wszystkim bardzo małe gospodarstwa rolne, w większości użytkowane w celach samozaopatrzeniowych [Górz 2004, s. 197].

3. Determinanty dochodów gospodarstw rolnych

Dochody towarowych gospodarstw rolnych uzależnione są w głównej mierze od przychodów ze sprzedaży, które podlegają wahaniom sezonowym w zależności od warunków gospodarowania w danym roku. W literaturze przedmiotu istnieje kilka klasyfikacji czynników determinujących wysokość dochodów gospodarstw rolniczych, wśród których wymienia się przede wszystkim [Myszczyński 2001, s. 319]:

- wielkość zasobów znajdujących się w posiadaniu gospodarstwa rolnego,
- racjonalne i efektywne wykorzystanie posiadanych zasobów,
- kształtowanie się cen zbytu,
- ceny czynników produkcji,
- warunki klimatyczne,
- politykę makroekonomiczną rządu.

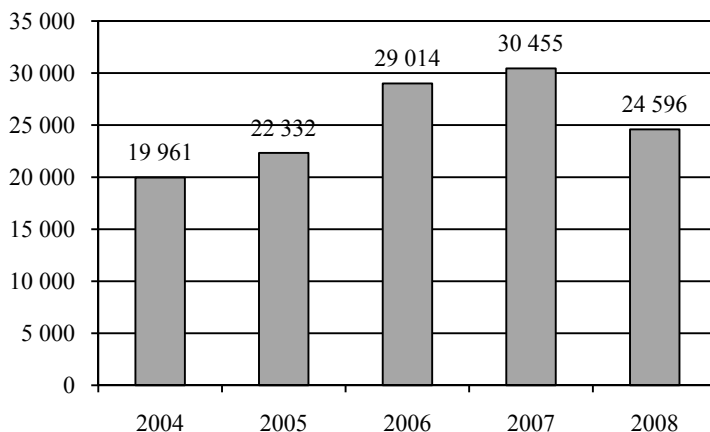
Badania przeprowadzone w Polsce dowiodły ponadto, że istotny wpływ na wysokość osiąganego dochodu z gospodarstwa rolnego mają przede wszystkim wielkość potencjału produkcyjnego, intensywność wytwarzania oraz dopłaty do działalności operacyjnej, będące wynikiem prowadzonej polityki rolnej [Początek, Średzińska, Mrówczyńska-Kamińska 2009, s. 17-30]. Wymienione trzy czynniki wpływają na wysokość osiąganego dochodu niezależnie od tego, do którego typu rolniczego⁴ należy dane gospodarstwo rolne. W literaturze podkreśla się znaczenie kierunku produkcji jako czynnika determinującego wysokość dochodu gospodarstwa rolnego [Orłowska 2010, s. 121-139]. Najwyższy dochód w badanym okresie osiągnęły gospodarstwa,

⁴ Gospodarstwa rolne klasyfikowane są według następujących ośmiu typów rolniczych: uprawy polowe, uprawy ogrodnicze, winnice, uprawy trwałe, krowy mleczne, zwierzęta żywione w systemie wypasowym (bez krów mlecznych), zwierzęta ziarnożerne, mieszane. Typ rolniczy danego gospodarstwa rolnego określany jest na podstawie udziału poszczególnych działalności w tworzeniu ogólnej wartości SGM gospodarstwa [Goraj, Mańko, Osuch, Płonka 2009, s. 9, 12].

które specjalizowały się w uprawach ogrodniczych, krowach mlecznych oraz zwierzętach ziarnożernych, natomiast najniższy – gospodarstwa mieszane. W literaturze pojawiają się również badania wskazujące na istnienie zależności pomiędzy wysokością dochodu gospodarstw rolniczych a przestrzenią, w której funkcjonuje dany podmiot oraz specyfiką i krajobrazem regionu [Leszczyńska 2007, s. 131-132].

4. Zmiany w poziomie dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego stanowi nadwyżkę ekonomiczną, która pozostaje na opłacenie zaangażowanych w działalność operacyjną gospodarstwa rolnego czynników wytwórczych (ziemi, pracy oraz kapitału) będących własnością rolnika. Zmiany w poziomie średniego rocznego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008 pokazano na rys. 1.

Rys. 1. Średni dochód roczny z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008 (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Średni roczny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w latach 2004-2007 wzrastał, osiągając poziom 30 455 zł. Natomiast w 2008 r. odnotowano ponad 19-procentowy spadek średniego rocznego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w stosunku do roku poprzedzającego. Przyczyn tego zjawiska można upatrywać w globalnym kryzysie finansowym, w wyniku którego zmniejszało się zapotrzebowanie na dobra konsumpcyjne i, co jest z tym nieodłącznie związane, spadało zapotrzebowanie na produkty oferowane przez rolników. W wyniku kryzysu następował również sukcesywny spadek cen skupu produktów rolnych, a w konsekwencji także spadek dochodów rolników. Najwyższą dynamiką zmian charakteryzował się 2006 r., kiedy to omawiany dochód wzrósł w porównaniu z 2005 r. o prawie 30%.

5. Znaczenie dopłat do działalności operacyjnej dla dochodów gospodarstwa rolnego

Dopłaty do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego stanowią formę dopłat bezpośrednich⁵ w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Obejmują one [Goraj, Mańko, Osuch, Płonka 2009, s. 22-23]:

- dopłaty do produkcji roślinnej,
- dopłaty do produkcji zwierzęcej,
- płatności *decoupled* – jednolita płatność obszarowa.
- pozostałe dopłaty.

W przypadku płatności *decoupled* wysokość dopłaty uzależniona jest od posiadanej przez dane gospodarstwo powierzchni gruntów rolnych. Wyniki badań empirycznych wskazują, że w latach 2004-2006 największe znaczenie w Polsce miały dopłaty do produkcji roślinnej, stanowiące ponad 50% dopłat bezpośrednich we wszystkich regionach, oraz płatności *decoupled* [Grontkowska 2009, s. 171].

W tabeli 1 przedstawiono dane dotyczące średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej przypadających na jedno gospodarstwo rolne.

Tabela 1. Wysokość średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej na jedno rodzinne gospodarstwo rolne w Polsce w latach 2004-2008 (w zł)

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008
Średnia roczna dopłata do działalności operacyjnej	2 989	9 263	14 195	10 773	15 992

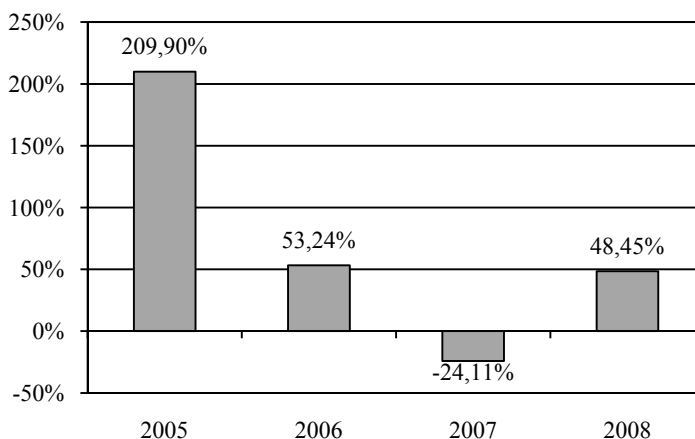
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Do 2006 r. następował systematyczny wzrost wartości średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej wypłacanych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa na rzecz gospodarstw rolnych w Polsce. W 2004 r. wynosiły średnio niecałe 3000 zł na jedno gospodarstwo rolne, natomiast w 2008 r. prawie 16 000 zł. Tempo zmian średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej⁶ zaprezentowano na rys. 2.

Do 2007 r. następował wzrost średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej, przy czym zróżnicowane było tempo tego wzrostu. W 2007 r. wystąpił 24-procentowy spadek dopłat w porównaniu do roku poprzedzającego. Udział średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej w przeciętnym rocznym dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008 zaprezentowano na rys. 3.

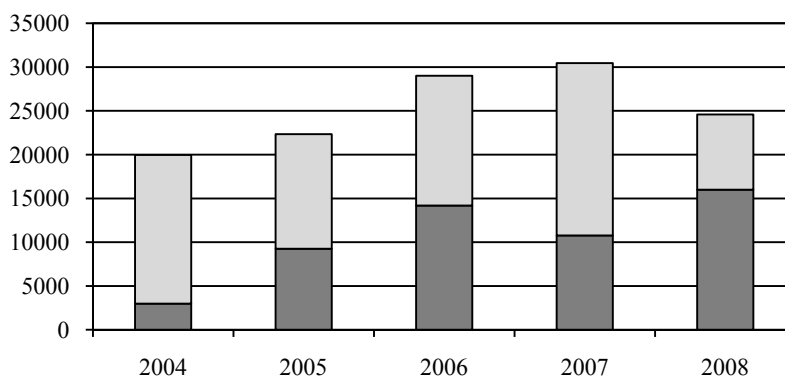
⁵ Dopłaty bezpośrednie to transfery środków z budżetu publicznego, które w bezpośredni sposób zwiększają dochody rolników. Więcej: [Zawojka 2006, s. 400-404].

⁶ Tempo zmian obliczono na podstawie wzoru: $[(\text{poziom dopłat w roku badanym} - \text{poziom dopłat w roku bazowym}) / \text{poziom dopłat w roku bazowym}] * 100\%$. Jako bazowy przyjęto rok poprzedzający.

Rys. 2. Tempo zmian średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej na jedno gospodarstwo rolne w Polsce w latach 2004-2008

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

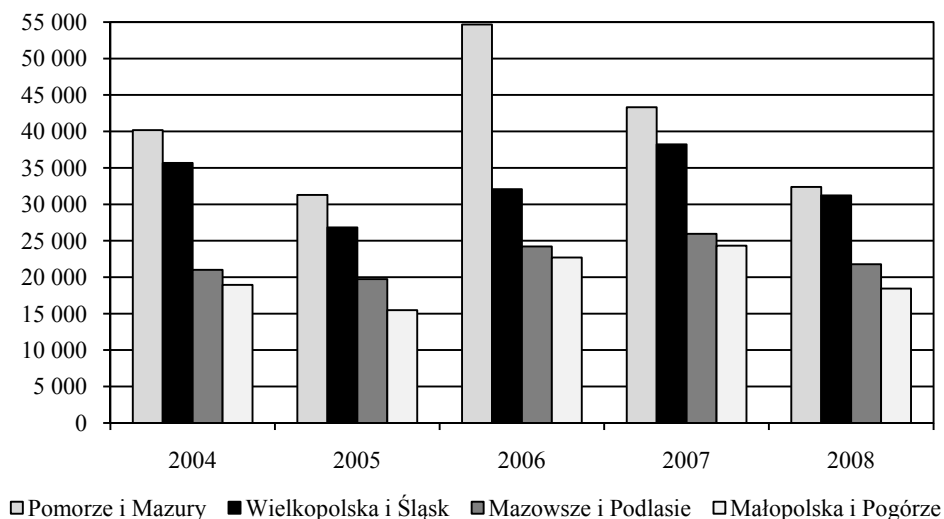
Rys. 3. Udział średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej w średnim rocznym dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Dopłaty do działalności operacyjnej w badanym okresie miały zróżnicowany udział w tworzeniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Najniższy udział miały one w 2004 r., nieznacznie przekraczając poziom 11%, natomiast najwyższy w 2008 r., kiedy to stanowiły 65% średniego rocznego dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego. Tak wysoki udział dopłat w 2008 r. może być konsekwencją spadku poziomu średnich rocznych dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolnego (por. rys. 1) uzyskanych przez gospodarstwa rolne w tym okresie.

6. Regionalne zróżnicowanie dochodów gospodarstw rolnych w Polsce

Na rysunku 4 zaprezentowano zmiany średniego rocznego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008, uzyskiwanego przez gospodarstwa rolne gospodarujące w regionach: Pomorze i Mazury, Wielkopolska i Śląsk, Mazowsze i Podlasie i Małopolska i Pogórze.

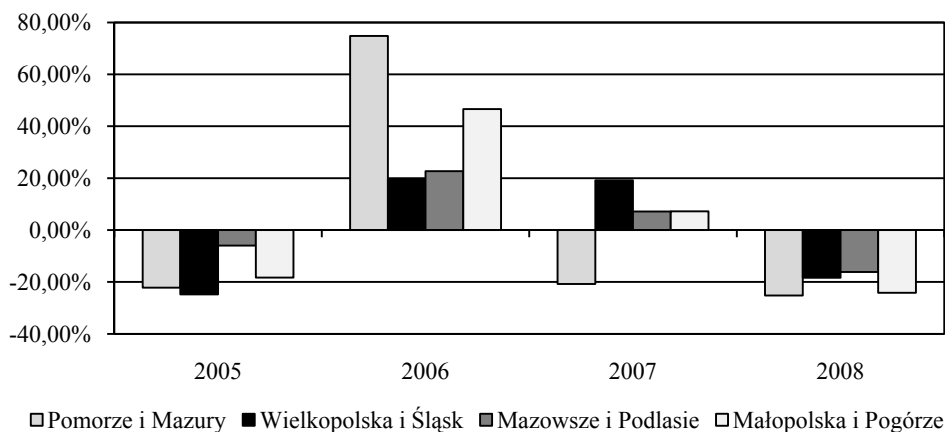

Rys. 4. Średni dochód roczny z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008 – ujęcie regionalne (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

W całym badanym okresie najwyższy poziom średniego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego osiągały podmioty z regionu Pomorza i Mazur, czyli regionu, w którym zlokalizowana jest większość wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, natomiast najniższym poziomem średniego dochodu charakteryzowały się gospodarstwa z regionu Małopolski i Pogórze, gdzie występuje duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych. Przyczyn tej sytuacji można upatrywać w tym, iż większe gospodarstwo rolne zazwyczaj dysponuje wyższym potencjałem ekonomicznym, który, jak dowodzą wyniki badań empirycznych [Myszczyszyn 2001; Poczta, Średzińska, Mrówczyńska-Kamińska 2009], determinuje wysokość osiąganego dochodu. Tempo zmian średnich rocznych dochodów z gospodarstwa rolnego w poszczególnych regionach w Polsce przedstawiono na rys. 5.

W tabeli 2 przedstawiono dane dotyczące średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej w gospodarstwach rolnych w Polsce.

Rys. 5. Tempo zmian średnich rocznych dochodów z gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008 – ujęcie regionalne

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Tabela 2. Wysokość średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej na jedno gospodarstwo rolne w Polsce w latach 2004-2008 – ujęcie regionalne (w zł)

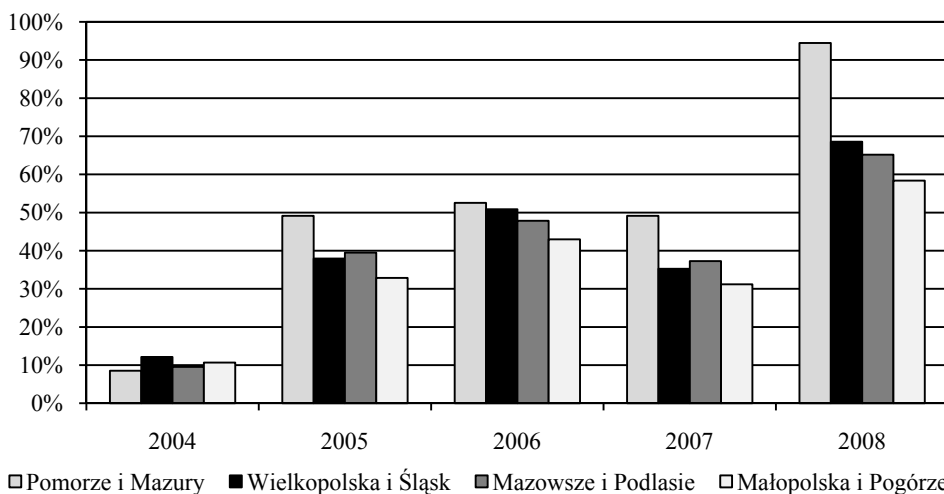
Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008
Pomorze i Mazury	2 147	15 379	28 723	21 285	30 598
Wielkopolska i Śląsk	3 592	10 176	16 314	13 477	21 399
Mazowsze i Podlasie	1 622	7 792	11 585	9 674	14 186
Małopolska i Pogórze	1 226	5 086	9 750	7 581	10 768

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Wysokość dopłat do działalności operacyjnej w badanym okresie była zróżnicowana. Począwszy od 2005 r. najwyższe dopłaty otrzymywały gospodarstwa rolne gospodarujące na obszarze Pomorza i Mazur. Z kolei w całym badanym okresie najniższe dopłaty były wypłacane na rzecz podmiotów zlokalizowanych na terenie Małopolski i Pogórze. W latach 2005-2008 dopłaty do działalności operacyjnej gospodarstw rolnych z regionu Pomorza i Mazur były znacznie wyższe niż wartości średnie charakterystyczne dla całej zbiorowości gospodarstw rolnych w Polsce (por. tab. 1). Natomiast podmioty z regionu Mazowsza i Podlasia oraz Małopolski i Pogórze w całym analizowanym okresie otrzymywały dopłaty niższe niż przeciętne wartości dla gospodarstw rolnych w Polsce. Jedną z przyczyn wskazanych różnic w wysokości dopłat jest wielkość gospodarstw funkcjonujących na danym obszarze, gdyż płatności *decoupled* uzależnione są od posiadanego przez gospodarstwo rolne areалу, który, jak podano wcześniej, jest zróżnicowany w poszczególnych regionach.

Potwierdzenie tej zależności można znaleźć w pracy A. Grontkowskiej [2009, s. 169-172].

Na rysunku 6 zaprezentowano regionalne zróżnicowanie procentowego udziału dopłat do działalności operacyjnej w tworzeniu średniego rocznego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Rys. 6. Udział średnich rocznych dopłat do działalności operacyjnej w średnim rocznym dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Polsce w latach 2004-2008 – ujęcie regionalne (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Począwszy od 2005 r., najwyższy udział dopłat do działalności operacyjnej w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego występował w gospodarstwach z regionu Pomorza i Mazur. W 2008 r. dopłaty stanowiły prawie 95% średniego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w Regionie Pomorza i Mazur. Z kolei najniższym procentowym udziałem dopłat do działalności operacyjnej w średnim dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego w latach 2005-2008 charakteryzowały się podmioty z regionu Małopolski i Pogórze.

7. Podsumowanie i wnioski końcowe

Na podstawie przeprowadzonych badań można wysnuć następujące wnioski:

1. Średni roczny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego do 2007 r. z roku na rok wzrastał, natomiast w 2008 r. odnotowano ponad 19-procentowy spadek w stosunku do roku poprzedzającego.

2. Do 2006 r. następował systematyczny wzrost wartości dopłat do działalności operacyjnej wypłacanych na rzecz gospodarstw rolnych w Polsce. W 2007 r. nastąpił 24-procentowy spadek dopłat w porównaniu do roku poprzedzającego.

3. Dopłaty do działalności operacyjnej w 2004 roku stanowiły 11% średniego rocznego dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego, natomiast w 2008 r. – 65%.

4. W całym badanym okresie najwyższy poziom średniego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego osiągały podmioty z regionu Pomorza i Mazur, natomiast najniższy – podmioty z regionu Małopolski i Pogórza.

5. Od 2005 r. najwyższe dopłaty do działalności operacyjnej otrzymywały gospodarstwa z regionu Pomorza i Mazur, natomiast najniższe – gospodarstwa z regionu Małopolski i Pogórza.

6. W latach 2005-2008 dopłaty do działalności operacyjnej gospodarstw rolnych z regionu Pomorza i Mazur były znacznie wyższe niż wartości średnie charakterystyczne dla całej zbiorowości gospodarstw rolnych w Polsce, z kolei podmioty z regionu Mazowsza i Podlasia oraz Małopolski i Pogórza w całym analizowanym okresie otrzymywały dopłaty niższe niż przeciętne wartości dla gospodarstw rolnych w Polsce.

7. Od 2005 r. największy udział dopłat do działalności operacyjnej w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego występował w gospodarstwach z regionu Pomorza i Mazur (w 2008 r. stanowiły prawie 95% średniego dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego), natomiast najniższy w gospodarstwach z regionu Małopolski i Pogórza.

Literatura

- Bańkowska K., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Region FADN 795 Mazowsze i Podlasie. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2008.
- Brzezik R., Mikołajczyk I., Wituszyńska A., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 (2008) roku. Region FADN 785 Pomorze i Mazury. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2009 (2010).
- Czarnota P., Tarasiuk R., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Region FADN 800 Małopolska i Pogórza. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2008.
- Goraj L., Mańko S., *Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Difin, Warszawa 2009.
- Goraj L., Mańko S., Osuch D., Płonka R., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2008 roku. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2009.
- Goraj L., Osuch D., Płonka R., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 (2007) roku. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2007 (2008).

- Górz B., *Współczesne przemiany na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski*, [w:] J. Bański (red.), *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 6, Warszawa 2004.
- Grontkowska A., *Znaczenie dopłat (w kreowaniu dochodu) w gospodarstwach najsilniejszych ekonomicznie w Polsce w ujęciu regionalnym*, „Roczniki Nauk Rolniczych, SERIA G” 2009, t. 96, z. 3.
- Leszczyńska M., *Zróżnicowanie dochodów ludności rolniczej i ich uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.
- Mikołajczyk I., Zmarzłowski K., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Region FADN 785 Pomorze i Mazury. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2008.
- Myszczyżyn J., *Poziom i zróżnicowanie dochodów rolniczych*, Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis nr 222, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Szczecinie, Oeconomica nr 40, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Szczecinie, Szczecin 2001.
- Olewnik E., Smolik A., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 (2008) roku. Region FADN 790 Wielkopolska i Śląsk. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2009 (2010).
- Orłowska M.J., *Sytuacja dochodowa gospodarstw o różnym kierunku produkcji*, „Oeconomia” 2010, nr 9.
- Osuch D., Zmarzłowski K., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 (2008) roku. Region FADN 795 Mazowsze i Podlasie. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2009 (2010).
- Pocza W., Średzińska J., Mrówczyńska-Kamińska A., *Determinanty dochodów gospodarstw rolnych Unii Europejskiej według typów rolniczych*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, SGGW, Warszawa 2009.
- Smolik A., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Region FADN 790 Wielkopolska i Śląsk. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2008.
- Stola W., *Regionalne zróżnicowanie struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] J. Bański (red.), *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 6, Warszawa 2004.
- Tarasiuk R., *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007(2008) roku. Region FADN 800 Małopolska i Pogórze. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2009 (2010).
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2004 (2005) roku. Część I. Wyniki standardowe*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2006.
- Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 roku. Wyniki z regionu FADN 785 Pomorze i Mazury (FADN 790 Wielkopolska i Śląsk, FADN 795 Mazowsze i Podlasie, FADN 800 Małopolska i Pogórze)*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2006.
- Wyniki uzyskane przez gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2004 roku. Wyniki reprezentatywne dla regionu FADN 785 Pomorze i Mazury (FADN 790 Wielkopolska i Śląsk, FADN 795*

Mazowsze i Podlasie, FADN 800 Małopolska i Pogórze, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2006.

Zawojcka A., *Spoleczno-ekonomiczne aspekty dopłat bezpośrednich w UE*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2006, t. VIII, z. 4.

THE EVALUATION OF DIVERSIFICATION OF FARMS INCOME IN POLAND IN THE YEARS 2004-2008 – REGIONAL APPROACH

Summary: The main aim of the article is determination of changes in volume of farms income in Poland in the years 2004-2008. The average annual farm net income and total subsidies – excluding investments – were taken into consideration. The analysis was extended to a comparison of farms income from different Polish regions. The key sources of information were statistical data of Polish FADN.